

My přizpůsobení. Přežívání v NDR

Ukázky z knihy Rolanda Jahna, bývalého východoněmeckého disidenta a nynějšího zmocněnce pro materiály bývalé východoněmecké státní bezpečnosti (Stasi)

Od svých studií zažíval sledování a perzekuci, nakonec byl proti své vůli násilně vyvezen za hranice NDR. Roland Jahn má mnoho důvodů k nesmiřitelnosti vůči všem, kteří se na rozdíl od něj komunistické diktatuře přizpůsobili. Jeho vzpomínková kniha proto překvapila. Zkoumá, proč i on zpočátku hledal způsoby, jak s režimem vyjít. Ukazuje též, že lidé, kteří se podvolili, nejsou nutně morálně vadní. Mnozí jsou schopni pravdivé reflexe a přinášejí tak poučení o principech nesvobody. I o tom pojednávají následující ukázky.

Knihy *My přizpůsobení* obsahuje vzpomínky na můj život v NDR. Na příběhy mých přátel a souputníků. Jsou to příběhy, které o svém životě lidé vyprávěli, když NDR zanikla. Jde o epizody a fragmenty, ne o systematické nebo vyčerpávající analýzy. Mezery v nich mohou povzbudit další lidi, aby také vzpomínali a vyprávěli. Jednotlivé kapitoly se věnují různým formám přizpůsobení se a vzdoru, úvahy se překrývají. Píšu na základě konkrétních zážitků, které lidi vedly k tomu, aby si zvykli, aby mlčeli, aby spolupracovali, ale také aby překonávali svůj strach.

Všechny tyto vzpomínky mají jedno společné. Ukazují, že život ve vynucené situaci, jakou je diktatura, lidi často staví před neřešitelná rozhodnutí. Že člověk je mnohdy absurdním způsobem zkoušen. Myslím si, že předáváním těchto příběhů můžeme udělat důležitý krok pro naše dnešní soužití. Podstatné jsou pro mne výchozí podmínky vyprávění. Abychom všichni byli otevření vzpomínání z mnoha úhlů pohledu. Nikdo nebyl jen dobrý nebo jen špatný. Pouze ve vzdoru nebo jen přizpůsobený. Hodně lidí se pokoušelo žít v podmínkách „reálného socialismu“ s rovnou páteří. Ne vždy se to dařilo.

Málo jsme vyprávěli o tom, jak jsme žili v NDR, o každodenních detailech. Snad se dokážeme otevřít příběhům, které v nás drímají.

Rozhodnout se, jakým směrem se v životě ubírat

Jméno na lístku mi nic neříkalo. *Kdo to je?* ptal jsem se sekretářky.

Prý vás zná z dřívějšíka. Z university v Jeně.

Musel jsem zapátrat v paměti. Může to opravdu být někdo z mých spolužáků? Fred Maiwald. Vágní tušení na sebe bralo zřetelnější kontury, když jsem mu zavolał. Uplynulo 36 let od doby, co jsme se naposledy potkali. Zvláštní, že tón hlasu může urychlit vzpomínání. Je to 36 let, co jsme spolu seděli na jednom semináři. Na náš poslední společný zážitek z univerzity nemohu zapomenout. Mělo padnout rozhodnutí, o kterém hlasovali všichni studenti v našem kruhu.

Pak se naše cesty rozešly. Ale Fred se mnou chtěl po všech těch letech mluvit. Četl v novinách článek, kde se o mně psalo.

Zas to bylo tady. Musím ti prostě osobně vysvětlit, jak to tenkrát bylo.

Sešli jsme se v berlínské kavárně. Těšilo mě to, byl jsem překvapený

a zvědavý. Dojalo mě, že se ozval. Byl to velmi naléhavý rozhovor. Jeho vzpomínky byly hodně živé. *Rolande, nezapomněl jsem ani nevytěsnil nic z toho, co se tenkrát stalo. Vepsalo se to do mě. Každý moment, každá věta, všechny obličej.*

Pátý leden roku 1977 byl studený zimní den. Moje studentská světnička na náměstí byla jen pár minut chůze od univerzity. Většina seminářů

Roland Jahn (nar. 1953 v Jeně) od vysoškoškolských studií otevřeně kritizoval východoněmecký režim a zapojil se do celé řady opozičních aktivit. Od roku 1983 žil ve vynuceném exilu v západním Berlíně, odkud organizoval podporu východoněmecké opozici. O její činnosti, každodenním životě ve východním Německu i o změně režimu v roce 1989 též pravidelně informoval v západoněmeckých médiích. Novinářské práci se věnoval i po sjednocení Německa. Dne 9. června 2016 ho Spolkový sněm podruhé zvolil zmocněncem pro materiály bývalé východoněmecké státní bezpečnosti, Stasi (BStU, německá obdoba českého ÚSTR). V roce 2014 vyšla jeho autobiografická kniha *My přizpůsobení. Přežívání v NDR* (*Wir Angepassten. Überleben in der DDR*, Piper Verlag, München 2014).

Foto: Ralf Roletschek/Roletschek.at

probíhala ve staroslavných budovách Univerzity Friedricha Schillera. Část zdí tu stojí od jejího založení v roce 1558. Skoro pět století. Uklidňovalo mě, že se toho tady už tolik stalo. Byla to připomínka toho, že věci se pořád mění.

Počátkem sedmdesátých let univerzita expandovala. Přibýly nové budovy. Střed města od roku 1972 obsadila univerzitní věž. Obrovská kulatá krabice z železobetonu a skla, vysoká devětatdacet pater. O stabě věže rozhodla Rada ministrů NDR, aby také mému rodnému městu vtiskla „socialistickou“ podobu.

Když mi bylo šestnáct, začali bouřat těch několik málo obytných a obchodnických domů, které 2. světová válka ušetřila okolo náměstí jménem Eichplatz. Kruhová univerzitní budova byla slavnostně otevřena v říjnu 1972, krátce před mou základní vojenskou službou. Bylo mi devatenáct. Když jsem v roce 1975 začal studovat ekonomii, pořád jsem si na univerzitní věž ve středu města nezvykl. Kolos ze skla a oceli v místě, kde předtím staleté domy vyprávěly úplně jiný příběh města. Přesto jsem si užíval výhled z pětadvacátého poschodí, kde sídlila naše katedra. Výhled na město a blízké hory, Liščí věž, kopec Jenzig, Kernberge. Kopce, které byly

útočištěm mým a mých přátel. Les bez hranic, kam jsme chodili, pořádali pikniky a diskutovali, dalece vzdáleni všemu, co se v NDR oficiálně požadovalo od mladých lidí. Musel jsem se usmívat, když jsem se díval směrem k horám. Tolik dobrých vzpomínek, které patřily mně, a ne oficiálnímu světu politické korektnosti, důsledně po nás vyžadované během našich studií.

Teď ale byla zima a hory tvořily leda kulisu. Šel jsem na podivnou univerzitní akci. K diskusi a hlasování našeho kruhu, jednoho z šesti v našem ročníku. Necelé dva měsíce předtím NDR zbavila písničkáře Wolfa Biermanna státního občanství. Nesměl se vrátit ze svého koncertního turné ve Spolkové republice Německo. Hrubé porušení občanských povinností. Právní záminku rozhodnutí zbavit Biermanna občanství poskytl paragraf 13 zákona o státním občanství z 20. února 1967. Jako budoucí „řídící kádry socialistického hospodářství“ jsme se samozřejmě podle osnov zabývali základy marxismu-leninismu. Povinný předmět se nazýval vědecký komunismus. V listopadu 1976 bylo krátce po Biermannově koncertě a zbavení občanství. V semináři vědeckého komunismu mluvil jeho vedoucí Helmut Horst

o tomto tématu. Byla to pro něj příležitost, jak vyzkoušet pevnost našich socialistických postojů. Zvěstoval nám, co si o případu myslí strana.

Svým nepřátelským vystoupením proti Německé demokratické republice si sám sebral možnost, aby mu bylo nadále ponecháno státní občanství NDR... Už řadu let, za potlesku našich nepřátel, lil špínu na NDR... Mimořádně podlým způsobem hanobil socialismus v naší zemi. Podle Biermanna máme v NDR socialismus „napůl lidský, napůl zvířecí“. Biermann je „antikomunistický štváček“. Tak Horst zakončil své papouškování oficiální verze. Neubráníl jsem se a položil otázku: *Proč není možné nechat tu dál žít přesvědčeného komunistu, jako je Biermann, který provozuje pochopitelnou kritiku aplikace ideje socialismu v naší zemi? Socialismus přeci nesmí uhýbat v žádném střetu na ideologickém poli. Proč je pro nás tak těžké připustit kritiku?* Horst pozvedl obočí. Odpověď jsem nedostal. Spolužáci mlčeli. Otázka, proč se kritika od Biermanna nedá snést, asi trefila neuralgický bod.

O tři dny později jsem byl předvolán ke stranickému tajemníkovi Sekce hospodářských věd. Moje prostá otázka v semináři měla do-

Univerzitní věž v Jeně v roce 1990

Foto: Thomas Köhler, public domain

hru. V rozhovoru s funkcionářem se stala otázkou zkušební. Ve vzduchu visel můj vyhozov z univerzity. Byla to zatěžkávací zkouška. Otec na mne naléhal: *Dávno ti říkám, že svými řečmi zkazíš všechno, co jsem svými rukama postavil. Lehkovážně dáváš všechno všanc. Kvůli jednomu praštěnému písničkáři ohrožuješ štěstí celé rodiny. Je to od tebe nezodpovědnost.*

Měl právo být na mě naštvaný. Moje rozhodnutí vyjádřit svůj názor mělo přímé důsledky pro jeho život. Nebyl to můj záměr, leč bylo to nevyhnutelné. Ale přesto: Chtěl jsem zůstat věrný i sobě. Šlo o jasné dilema. Matka to nijak nevylepšíla: *Co teď? Musíš si nasypat popel na hlavu.* Bylo mi víc než divně. Co jsem to rodičům provedl? Byl Wolf Biermann pro NDR opravdu tak důležitý? A byla možnost říct k vyhozovu svůj názor skutečně

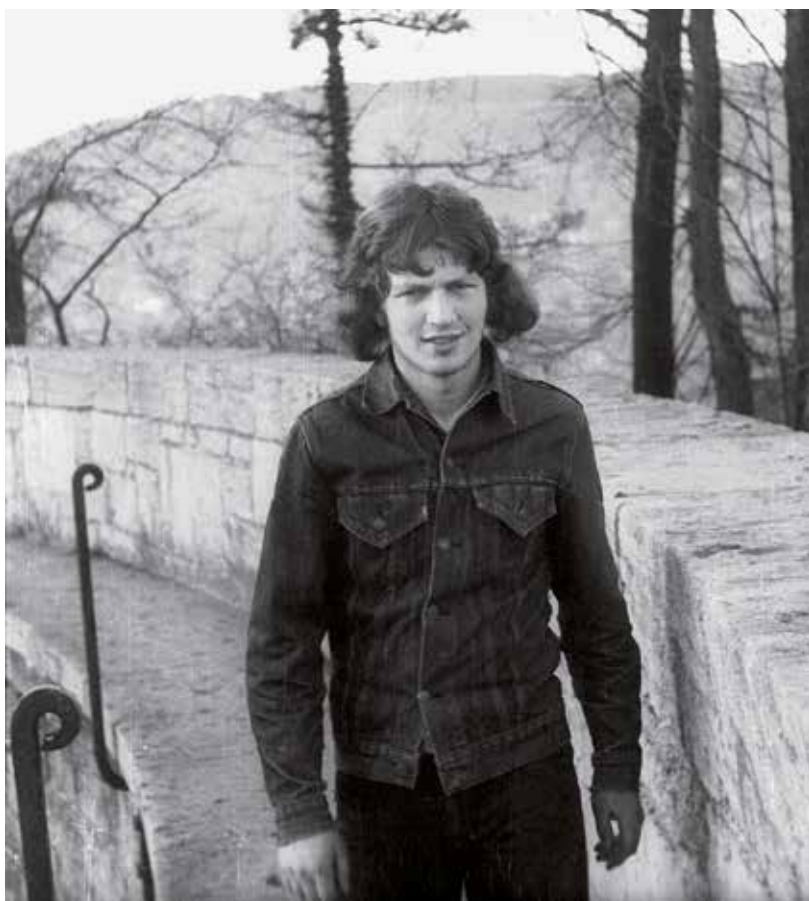
důležitější než moje a otcova profesionální budoucnost? Jak jsem mohl být tak lehkomyšlný? Uvědomoval jsem si, co dělám? Tlačila mě obava z vyhozovu ze školy. Stranický tajemník mi během našeho rozhovoru přečetl záznam ze semináře. Stálo v něm, že jsem v souvislosti s Biermannovým vyhoštěním mluvil o stalinských metodách a diktatuře politbyra. Bránil jsem se, že jsem nic takového neřekl a že došlo k nedorozumění. Tajemník mne vyzval, abych toto nedorozumění odstranil tak, že napíšu stanovisko. Chtěl ho mít do tří dnů na stole. Sedl jsem si v přednáškovém sále v pětadvacátém patře před prázdný list papíru a přemýšlel jsem.

Spolužačka Uta seděla u stolu naproti. Všichni v semináři věděli, že jsem byl povolán k tajemníkovi. Šeptem jsme diskutovali o mém

stanovisku. *Dej pozor, aby si něco nemohli špatně vyložit.* Argumentace v dopise musela vyhovět náročným požadavkům. Nechtěl jsem, aby mne mohli označit za „nepřítele socialismu“. Jedna moje část chtěla bojovat o místo v socialistické Německé demokratické republice. Chtěl jsem jim ukázat, že je možné být i kritikým socialistou. Že NDR takové kritiky ke svému dalšímu rozvoji nezbytně potřebuje. Jiná moje část ale bezpodmínečně chtěla, abych směl otevřeně vyjádřit svůj názor.

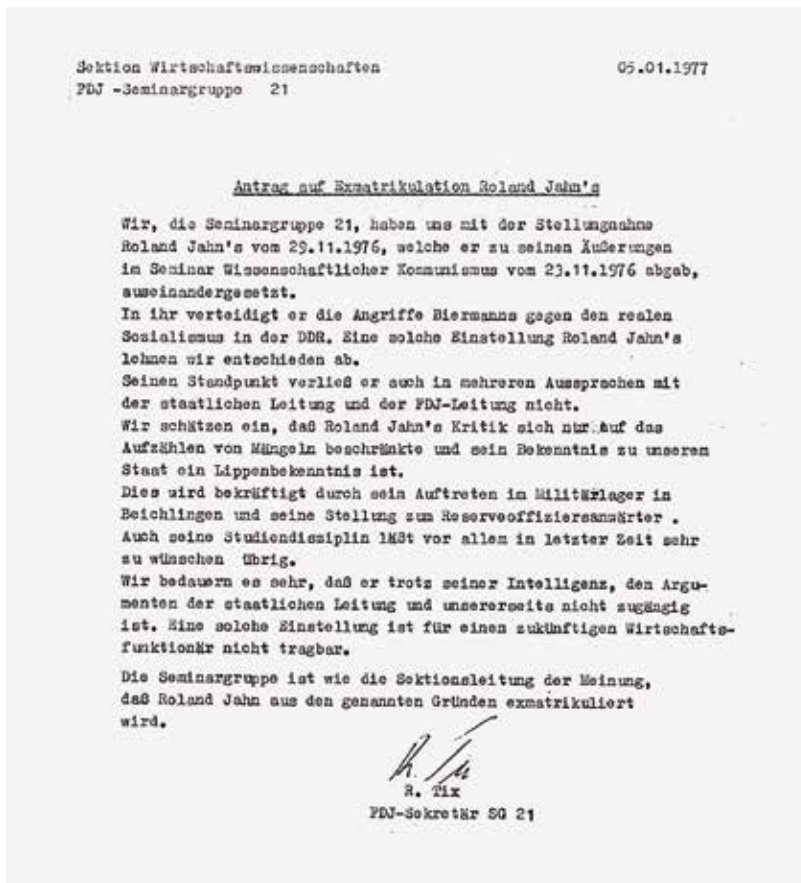
Nemínil jsem se omlouvat za to, že jsem chtěl, aby NDR unesla Biermannovu kritiku. Když dnes čtu třístránkový dopis, vyvolává to ve mně spoustu emocí. Divím se sám sobě, nakolik jsem byl ochoten se ohnout a přizpůsobit se okolnostem. Je to podobný pocit, jaký se vás zmocní, když se po letech objeví fotografie z vašeho mládí. Kroutíte hlavou a říkáte si: *No to jsme tenkrát vypadali.* Díky tomuto dopisu vidím, jak jsem tenkrát myslel. Jak jsem lavíroval a taktizoval, abych mohl zůstat na univerzitě. Devětdvacátého listopadu 1976 jsem kromě jiného napsal: *Náš socialistický stát je silný. Je schopen v klidu přijmout a k zamyšlení použít názory, jako jsou ty Biermannovy. Reálný socialismus nemá a nesmí mít zapotřebí námitky vůči sobě vyřizovat takovýmto administrativním způsobem. Biermann se o NDR vyjádřil kriticky, ostře a zvešobecňujícím způsobem. Správně ukazuje na některé slabosti v naší zemi. Dělá ale chybu, protože je vykresluje moc ostře, všeobecně a nerealisticky. Ve svém úsilí odhalit rozpory se často uchyluje k přehnaným formulacím. Jeho vývody jsou proto často vadné a neodrážejí realitu. Biermann svou kritiku provozuje v buržoazních médiích. Tato média se pokoušejí Biermannovy výroky zabudovat do svých štvanic proti socialismu a NDR. Distančují se od zde jmenovaných Biermannových chyb.*

Pokusil jsem se vládcům dát za pravdu, převzít jejich jazyk a udržet vlastní pozici. Byl to neohrabaný tanec mezi vejci. *Buržoazní média, štvance proti socialismu, reálný socialismus* – všechna ta slova jsem použil

Roland Jahn za studií v Jeně, 1975

Foto: Robert Havemann Gesellschaft

Návrh na vyloučení Rolanda Jahna z univerzity schválený jeho spolužáky

Foto: Robert Havemann Gesellschaft (kopie z archivu BStU)

jen proto, že je – jak jsem se domníval – strana chtěla slyšet. Byl jsem si tenkrát jist, že moje vysvětlení zafunguje. Můj dopis je typický produkt NDR. Dokument přizpůsobení se a vzdoru zároveň. K definitivnímu rozhodnutí mělo dojít 5. ledna 1977. Moje otázka *Proč nemůžeme připustit Biermannovu kritiku?* přerostla ve zkoušku pro všechny. V našem kruhu se mělo hlasovat o tom, co se mnou bude dál. Strana to nechtěla rozhodnout sama, mohlo by to vypadat jako manipulace. A tak byli na řadě moji spolužáci. Straně se víc hodil výsledek „demokratického“ hlasování. Mohla tak tvrdit, že studenti sami rozhodli, že moje další studium je nepřijatelné. Byl by to silnější argument s větším účinkem na ostatní studenty.

Hlasování mi nevdalo. Cítil jsem se silný v kramflecích. Koneckonců jsme byli dost pohodová skupina. Bez kariéristů a partajních ideologů. Všichni jsme chtěli dělat normální práci. Najít si někde ve fabrice trochu smysluplné místo, mít rodinu a přátele. Prokousali jsme se prvními dvěma semestry a viděli přitom rozpory mezi teorií a praxí socialistického hospodářství. Šéf mládežnické organizace Freie Deutsche Jugend (FDJ) Roland Trix bral své socialistické přesvědčení s nadhledem. Nepřeháněl, nechtěl mít všechno na 150 procent. Petra na vysokou školu přišla již vdaná a nevyhýbala se žádné diskusi. Hans-Jürgen z Eisenachu, říkali jsme mu Tlustoch, vyprávěl, že jeho táta šéfuje nějaký státní podnik. Stefan sledoval jasný cíl: získat diplom a vydělávat peníze

pro sebe a pro rodinu. Šel za kariérou. Také proto, že jeho žena byla podruhé těhotná. A Fred naše učivo srovnával s maoistickými teoriemi, protože měl rád Čínu, a také semtam oponoval přednášejícím. Často jsme poseděli v hospodě. Naposledy dva dny před hlasováním.

Bylo to jako vždycky. I u piva jsme se bavili o několika méně srozumitelných matematických modelech, o kterých jsme se zrovna učili. Stříleli jsme si z jednoho profesora. Karl-Heinz svedl hovor na Biermannu: *Máš pravdu, Rolande. To, co o něm píšou v novinách Neues Deutschland, fakt není to, co ukazovali v západoněmecké televizi.* Padla zmínka o hlasování. *Nedělej si starosti, Rolande, podržme tě. To dáme.* Moje vysvětlení z listopadu spolužáci četli. *Tím jsi to dobře vyřídil. Je to jen formalita.* Na semináři nás bylo patnáct. Toho večera jsme se krásně shodli. Uklidnilo mě to.

Mimořádnou schůzi vedl profesor Mühlfriedel. Profesor hospodářských dějin v sekci ekonomických věd. Zodpovědný také za výchovu a vzdělávání. Setkání uvedl několika formálními poznámkami. *Skupina FDJ číslo 21 se sešla v plném počtu. Jediným účelem schůze je zužít výroky Rolanda Jahna o vyhoštění Wolfa Biermannu.* Byli jsme studenti a všichni jsme byli členy FDJ. Proto jsme jako kruh tvořili také skupinu FDJ. Sledoval jsem spolužáky. Čtrnáct napjatých tváří. Když to po půl hodině vypadalo, že se řeklo všechno, přistoupilo se k hlasování zvednutím ruky. Hlasování o mé osobě. Výsledek 13:1. Proti mně. Za mé vyloučení. Žaludek mi klesl o pár pater. Bylo po studiu. Díval jsem se na spolužáky. Vyhýbali se mému pohledu. Když Mühlfriedel odešel, jednotlivě přicházeli. *Musíš to pochopit, Rolande, můj táta, nemůžu ohrozit jeho pozici v závodě. – Mám těhotnou ženu, nemůžu si dovolit ohrozit studium, bylo to moc riskantní, to snad pochopíš...*

Všechny jsem chápal. Všechny důvody. Copak jsem o nich sám kolikrát nepřemýšlel? Také jsem měl tátu, přítelkyni, přál jsem si udělat kariéru a vést naplněný život. Také proto jsem napsal vysvětlení. Ale stej-

ně. Spoléhal jsem na ně. Výsledek mě překvapil. Písemnou verzi vyhazovu podepsanou tajemníkem mládežnické organizace jsem četl až po letech. [...] Došli jsme k závěru, že kritika Rolanda Jahna se omezuje jen na vypočítávání nedostatků a jeho přihlášení se k našemu státu je pouze formální [...]. Takové přesvědčení je neúnosné pro budoucího funkcionáře v hospodářské oblasti [...]. Studijní skupina je stejně jako vedení sekce toho názoru, že Roland Jahn má být exmatrikulován.

Často jsem přemýšlel o tom, co se stalo v době mezi večerem v hospodě, kde jsme si všichni přizvukovali, a ránem, kdy třináct ze čtrnácti hlasovalo proti mně. V jakém státě to žiju? Co to s lidmi dělá? Všichni jsme chtěli žít přátelsky, loajálně a slušně. Cítil jsem se zrazen. Co je to za stát, který své občany nutí vzdát se přátelství jen proto, aby si zachoval politickou kontrolu?

O šestatřicet let později jsem seděl naproti Fredovi. Konečně se mi k hlasování dostávalo lepšího vysvětlení, než byl můj předpoklad, že lidé jsou zkrátka slabí a pod tlakem se přizpůsobují. Jádrem seminární skupiny bylo po našem sezení v hospodě a před hlasováním ještě jednou pozváno na vedení sekce. Byl tam také neznámý muž. Všichni věřili, že je od Státní bezpečnosti – Stasi. Nepředstavil se. O tom jsem slyšel poprvé. Přítomnost Státní bezpečnosti samozřejmě vzbuzovala strach a vyostřovala situaci. Člověk od Stasi instruoval studenty a Fred si to pamatoval skoro doslova. Říkal, že spolupracuješ se západní tajnou službou. Pak někdo ze studentů spontánně řekl, že nevěří, že by to tak mohlo být. Ten člověk byl ale tvrdý. Řekl, že zástupci státu je třeba věřit. Jsem zástupce státu dělníků a rolníků, a pokud to, soudruhu, tak nevidíš, pak je jasné, že tvoje chování není tohoto státu hodno. Může to i pro tebe znamenat, že nedokončíš studium. Kromě toho lidé jako Roland Jahn pomáhají třídnímu nepříteli. Podporovat Jahna

znamená podporovat třídního nepřítel.

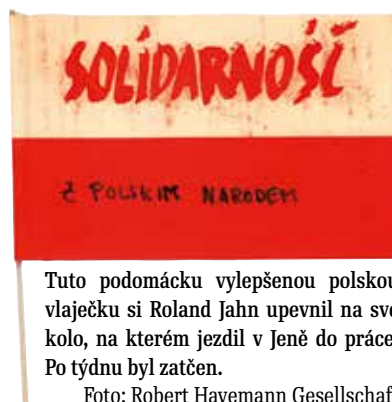
Byla to silná slova. Stačila k tomu, aby celá skupina propadla pocitu, že buď vyletí Jahn, nebo všichni s ním. A tak hlasovali pro mé vyloučení. Styděl jsem se. Až teď mám odvahu o tom mluvit. Je těžké to přiznat, ale celou dobu jsem se pokoušel namluvit si, že hlasovat pro tvoje vyhození bylo moje vlastní rozhodnutí. Že jsem nezávisle na nařízení a okolnostech sám rozhodl pro věc socialismu. Nechtěl jsem si připustit, že jsem hlasoval ze strachu před důsledky, které by pro mne mohlo mít, kdybych hlasoval jinak. Byl to intenzivní čas, co jsme spolu strávili. Zranění, které mi Fred spolu se spolužáky způsobili, zranilo i jeho. Rozhodnutí proti mně ho nikdy nenechalo v klidu. Byl jsem překvapený a dojatý. Bylo to pro oba dobré, moct si o tom konečně popovídat.

Zranění, která si způsobujeme, zanechávají stopy na celý život. Přizpůsobení se, které mu mělo zajistit postup, si u Freda vybralo svou daň. Nenapadlo by mne, že se bude tím dnem a rozhodnutím tak dlouho trápit. Rozhovor s sebou nesl ozdravující pocit. Seděli jsme naproti sobě. Oba kolem šedesátky. Připoutalo nás k sobě někdejší rozhodnutí a zase jsme se lidsky sblížili.

Absurdní na tomto příběhu je, že Uli, který se nenechal zastrašit a jako jediný hlasoval proti mému vyhazovu, neměl na univerzitě kvůli svému hlasování žádné potíže. To mě úplně dostalo, řekl Fred, že jsme se nechali zastrašit, a přitom by se možná nic nestalo, kdybychom hlasovali jinak. Jenže to nikdo neví předem.

Odpor a jeho cena

Jednoho srpnového večera jsme seděli s Petrou a naší malou dcerou Linou u večere. Abych malou nerušil, dal jsem do rádia sluchátka a nakřivo si je nasadil na hlavu. Jedno ucho zůstalo volné, druhým jsem poslouchal

Tuto podomácku vylepšenou polskou vlaječku si Roland Jahn upevnil na své kolo, na kterém jezdil v Jeně do práce. Po týdně byl zatčen.

Foto: Robert Havemann Gesellschaft (kopie z archivu BSTU)

chal zprávy rádia RIAS¹, o které jsem nechtěl přijít. V Polsku se dělo něco nevídaného: na odpor se tam postavil celý národ. Lech Wałęsa, elektrikář z Leninových loděnic v Gdaňsku, vyzval dělníky ke stávce. Brzy to mělo vyústit k založení nových, nezávislých odborů Solidarity. Byl to vzrušující čas.

Lidé v Polsku, statisíce a brzy miliony lidí, prostě povstali a řekli: *To stačí. Tato země patří nám, a ne straně. Vzít si svobodu. Už ne jako jednotlivce. Už ne jako prosebník na bytovém odboru. Už ne jako student u vedoucího semináře. Ale jako celý národ.*

Bylo nesmírně inspirující, že celý národ překonal strach. Pro nás, kdo jsme se rozhodli „zůstat tady“, bylo polské odborové hnutí naplněním našeho tajného přání.

Moji přátelé Peter Rösch a Mathias Domaschk byli v létě v Polsku. Slyšeli o stávce, byli zvědaví, a tak odjeli do Gdaňsku. Na pár dní se vmísili mezi stávkující. Zpátky se vrátili naprosto nadšení. Od té doby jsme celé týdny o ničem jiném nemluvili. V papírnictví v Jeně jsem si koupil polské vlaječky. Dal jsem si je na kolo a na vysokozdvížený vozík v práci. Přátelství s polským lidem, s „bratrskou socialistickou zemí“ bylo oficiálním heslem, které strana ráda papouš-

1 Rozhlasová stanice RIAS sídlila v západoberlínském obvodu Schöneberg. Byla založena vojenskou správou USA po druhé světové válce. V letech 1946–1993 měla dva rozhlasové programy a v letech 1988–1992 jeden televizní program.

kovala. Ale teď, s takovým neuvěřitelným vývojem, byla vlaječka symbolem možné změny.

V továrně Carl Zeiss Jena nebylo po nadšení ani stopy. Kolegové se na moje vlaječky koukali spíše se soucitným úsměvem. Ze státních médií se o vývoji v Polsku toho moc dovědět nedalo, a pokud, tak samozřejmě jen to negativní. K 31. říjnu 1980, šest týdnů po založení svobodných odborů, vláda NDR jednostranně zrušila bezvízový styk s Polskem a uzavřela hranice do sousední země. „Polský bacil“ neměl NDR nakazit. Varování bylo jasné.

No, kdyby to dobře dopadlo... řekl můj otec a pochybovačně pokyvoval hlavou. K žádným dalším komentářům se přimět nenechal. Byl jsem zklamán. To je všechno, na co se zmůže?

Roland Brauckmann žil v roce 1980 v Hoyerswerdē. Jednadvacetiletý spisovatel se angažoval v čím dál silnějším církevním mírovém hnutí a v jeho práci s mládeží. V roce 1981 se stal zakládajícím členem evangelické iniciativy za „Sociální mírovou službu“. Jeho aktivity ho přivedly do hledáčku Státní bezpečnosti. Do vězení ho ale nakonec dostalo nadšení pro polskou Solidaritu. V zatykači se mu vyčítalo, že z Polska „ilegálně“ dovezl tiskoviny a plakát polských nezávislých odborů. Tyto materiály měly obsahovat „kontrarevoluční prvky“. Brauckmann si plakát s červeným nápisem „Solidarita“ pověsil ve Zwickau, kde bydlel. Viděly je tam jeho návštěvy. Byl obviněn z agitace proti „státnímu zřízení“. Přitěžující okolností bylo, že tiskoviny nesundal, když se situace v Polsku v prosinci vyostřila zavedením stanného práva. Solidarita už tehdy byla naplno nazývána „kontrarevolučním spolčením“. Roland Brauckmann byl odsouzen ke dvaceti měsícům vězení. Jeho podpora Solidarity dala Státní bezpečnosti do rukou záminku, po které už dlouho prahla.

O tom, že podpora polských nezávislých odborů přivedla někoho v Hoyerswerdē, Neustrelitzu nebo jinde do vězení, se obyvatelé praktic-

Pohlednice, kterou Roland Jahn rozesílal. Ústa má přelepená páskou s nápisem „Zákaz vzdělání“.
Foto: Robert Havemann Gesellschaft / Manfred Hildebrand

ky nedověděli. Hodně lidí bylo zatýkáno a vězněno z politických důvodů. Ve vězeních seděli nepovšimnutí. Mělo se o nich vědět? Chtěl o nich někdo vědět? Dostat se k informacím, které státní moc nechtěla šířit, bylo těžké. K nepsaným pravidlům patřilo – neptat se. Pokud jste chtěli žít nerušeně, pravidla bylo třeba dodržovat. Jinak nutně přišly potíže.

Přesto se pořád objevovali lidé, kteří odporovali a riskovali drastické následky. A stále i tací, kteří nemohli snést omezenou svobodu a „vycesto-

vali“ nebo se pokusili přejít hranice. Lidé na útěku, mrtví u zdi, všichni, kdo zmizeli ve vězení, tvořili bílé místo v kolektivní paměti NDR. Raději se po nich nikdo neptal. Nemluvílo se o nich. Přineslo by to leda neklid do vlastního uspořádaného života, pokud ne rovnou konflikt se státní mocí.

Jörg Drieselmann byl nepřizpůsobivý už od puberty. *Jako mladý kluk jsem viděl policajty na hlavním nádraží v Erfurtu, jak holí hlavy vlasáčům. Děsné scény. Těžko jsem nesl zákaz cestování. Nesnášel jsem řeči v mlá-*

dežnické organizaci, že číst se mají jen některé knihy. Drieselmannova touha po svobodě se nedala oslabit ani rodiči, kteří byli ve straně. Bylo mu čtrnáct, když pár set lidí z Durynska zdravilo Williho Brandta při jeho cestě do Erfurtu. „Třídni nepřítel“ byl najednou na dohled. Stál v okně. Pro lidi, co přišli, byl hrdina. Dokazovalo to bouřlivé skandování: „Willy!“ *Něco se ve mně pohnulo. Probudil jsem se.* Pochyby o státě, který své lidi vodí jako loutky, už se nedaly zahnat. *Co je to za zemi, co mi předepisuje délku vlasů, tvar kalhot a hudební styl?* Začal nosit dlouhé vlasy, džíny a choval se nepřizpůsobivě, což provokovalo moc. Jako osmáctiletý se Jörg Drieselmann ocitl ve vyšetřovací vazbě Státní bezpečnosti.

Dne 13. srpna 1974 byl zatčen. Toho dne měl u sebe srolovaný papír, na který napsal pár čísel. Byly to počty mrtvých u Berlínské zdi od roku 1961. Černě zarámovaná čísla po způsobu parte. Večer předtím v západoněmecké televizi ZDF viděl dokument, který připomínal 164 mužů a žen, kteří od roku 1961 přišli o život u Berlínské zdi. To číslo se ho velmi dotklo. Krátce předtím zažil úmrtí v rodině. *Všechny rodiny, co oplakávaly příbuzné, kteří zbytečně umřeli u zdi – najednou to pro mě mělo úplně hmatatelný význam.* Napadlo ho namalovat plakát. Chtěl ho pověsit ve fabrice na černé prkno. Nikdo se neměl tvářit, že se u zdi nic nestalo. Kolega plán s plakátem prozradil, ještě než ho Drieselmann stihl pověsit. Nebyl to fízl, ale Státní bezpečnosti pomohl. Drieselmann byl zatčen. Plakát byl jen příležitostí v rámci akce, kterou Stasi už delší dobu plánovala. Jako „strůjce protistátní skupiny“ byl po dlouhých měsících vyšetřovací vazby na jaře 1975 odsouzen ke čtyřem letům a třem měsícům vězení. Odseď si dva roky, než byl vykoupen na Západ. Jörg Drieselmann byl jedním z 33 000 politických vězňů, kteří byli z NDR za valuty vykoupeni do Spolkové republiky Německo.

V roce 1979 vyšel nový trestní zákoník Německé demokratické republiky. Řada politických paragrafů byla

zostřena. Bylo čím dál těžší na něco si stěžovat a nedostat se do křížku s gumovými paragrafy. Každý kritický projev mohl být podle § 220 klasifikován jako „veřejné znevažování“ a potrestán sazbou do tří let. Každý telefonát s příbuznými nebo přáteli na Západě mohl být podle § 219 hodnocen jako „nezákonné spolčení“ se sazbou do pěti let. Trestní zákoník jsem si tenkrát koupil. Hledal jsem v něm díry, které by otevíraly nějaký volný prostor. Pořád jsem byl přesvědčen, že stát se musí řídit minimálně vlastními zákony. Rozčarování z nových trestních norem ale bylo velké. Jejich odstrašující potenciál byl ohromný, protože čím dál víc kriminalizovaly normální chování. Náš prostor se zase scvrkl.

Už dva roky uplynuly od mého vyhazovu z univerzity. Pořád jsem chtěl dostudovat. Vlastně jsem se jako dělník závodu Carl Zeiss Jena docela dobře zařídil a užíval jsem si relativní svobody, kterou mi práce dávala. Až na nedělní návštěvy u rodičů. Když jsme k nim s přítelkyní a naší dcerou přišli, byla to pořád stejná písnička. *Teď, když máte rodinu, musíš se starat o profesionální budoucnost. Je načase, aby ses pohnul dopředu,* povídala maminka. Táta si neodpustil otázku, jestli věčně hodlám být *pomocná síla s maturitou.* A tak jsme podnikli další pokus o pokračování ve studiu. I já jsem měl pocit, že potřebuji profesně růst a že univerzita k takovému růstu otevírá dveře. Otec mi nabídl, že se v mém závodě přimluví, abych dostal příznivý posudek.

A tak mi ředitel písemně potvrdil, *že se odborně i společensky projevují progresivně.* S takovým posudkem jsem mohl být připuštěn ke studiu. Obrátil jsem se na vedení univerzity s žádostí o nové přijetí. Profesor Schützenmeister mě pozval k osobnímu pohovoru: *Jak prý dnes přistupují k důvodům, které tenkrát vedly k mojí exmatrikulaci?* Řekl jsem, že si pořád nemyslím, že můj vyhazov byl oprávněný. *Pro opětné připuštění ke studiu je ale nezbytné, abyste došel k uznání chyby. Abyste se distancoval od svého chybného jednání.* To ale nepřipadalo

v úvahu. Chtěl jsem šanci na profesionální budoucnost, ale zapřít sám sebe jsem nehodlal. Můj vyhazov nebyl oprávněný, na tom jsem trval. A tak jsem napsal prorektorovi: *Disciplinární řízení se mnou nemělo žádný právní podklad. Je velmi smutné, že neznáte ústavu Německé demokratické republiky. Proto si dovoluji poslat vám jeden exemplář a upozornit vás na články 25 a 27. „Právo na vzdělání“ a „Svoboda slova“.*

V tomto duchu jsem se s vedením univerzity mohl přít ještě dlouho. Stalo se ale něco, co změnilo můj život i život všech našich přátel v Jeně. Desátého dubna 1981, bylo páteční odpoledne, seděli moji přátelé Peter a Matz ve vlaku do Berlína. Jeli slavit narozeniny do čtvrti Prenzlauer Berg. V Berlíně o tomto víkendu probíhal X. sjezd komunistické strany. Všechny bezpečnostní orgány měly rozkaz zabránit každému projevu nepokoje. Mé přátele sebrali ve vlaku a odvezli je do vyšetřovací vazby Stasi v Geře. Podrobili je mnohahodinovým výsledům. Skoro nespali. Nutili je vypovídat o přátelích, jejich vztahu k NDR a o kontaktech na Západ.

Na konci této tortury, v neděli odpoledne 12. dubna 1981 byl Matz ve své cele nalezen mrtev. Státní bezpečnost uvedla, že se oběsil. Dodnes nejsou okolnosti jeho smrti stoprocentně objasněny. Faktem ale zůstává, že do cely přišel třiatřicetiletý muž plný života a opustil ji mrtvý. Byl to pro nás všechny šok. Střet se státem byl pro jednoho z nás smrtelný. Smrt Matthiase Domaschka byla pro mne odstrašující a motivující zároveň. Moje reakce – už žádné kompromisy.

Chtěl jsem proti strachu bojovat. Rozhodování mi ulehčil fakt, že můj otec byl půl roku předtím předčasně penzionován. Už jsem nemusel brát ohled na jeho postavení v národním podniku Carl Zeiss Jena. Do lokálních novin *Moc lidu* jsem poslal úmrtní oznámení. *Nezapomeneme,* bylo tam napsáno velkými písmeny. Oznámení neotiskli. Sešli jsme se s přáteli ze Západu. Vyprávěli jsme jim o Matzově smrti. Zpráva se rozšířila. Thomas

Roland Jahn u hrobu Matthiase Domaschka, který navštívil během krátkého tajného návratu do Jeny po vyhnání z NDR Foto: Robert Havemann Gesellschaft / Rüdiger Rosenthal

Auerbach a Jürgen Fuchs informovali v západním Berlíně média. Rádio RIAS zprávu odvyšlalo. Smrt mého přítele Matze ve vyšetřovací vazbě Státní bezpečnosti nezmizela jen tak ze světa.

O rok později, na první výročí jeho smrti, jsme chtěli něco podniknout. Petra, Manfred, Matzův spolužák a já. Tisknout letáky bylo moc nebezpečné. A tak mě napadlo použít jedinou oficiální cestu: zkusit to znovu se smutečním oznámením, tentokrát v orgánu komunistické strany v Jeně *Lidová hlídka*. Kdybych pak koupil pár desítek exemplářů, měl bych dost oficiálně vytištěných lístků, které budu moct vylepit na kandelábry a vstupní dveře domů. Matzova smrt měla bít do očí a lidé se měli ptát, kdo to byl. Mělo to být výraznější než jedno smuteční oznámení otištěné mezi jinými. Šel jsem do inzertní rubriky novin a zadal text: *Vzpomínáme na svého přítele Matthiase Domaschka, který byl ve čtyřicetiletém věku vytržen životu. Manfred, Petra, Roland.* Inzerát byl přijat a otištěn, pár dní před výročím. Plán se stal realitou.

Koupil jsem ve stáncích tolik exemplářů novin, kolik se dalo sehnat. Kamarádka, která pracovala jako

poštovní doručovatelka, „štípla“ šedesát kusů ze svého přidělu. *Nějaká výmluva už mě napadne, jestli si někdo bude stěžovat*, řekla. Byl jsem jí vděčný, že riskovala potíže. Vystříhli jsme s Petrou smuteční oznámení. Leželo před námi asi osmdesát lístečků. K tomu kliš a štětec. V časných ranních hodinách 12. dubna 1982 jsem se vmísil mezi lidi, co šli na ranní směnu. Věděl jsem, že tato akce není bez rizika. Petra a naše tříletá dcera byly ještě v posteli. Uvidím je ještě dnes? Večer jsme o tom dost mluvili. Co to vůbec děláme? Stojí to za zatčení, možná vězení? Za ten nátlak a za šikanu, které to způsobí? Petra byla odhodlaná to vydržet. *Dlužíme to Matzovi. Není přeci možné, aby jim jeho smrt jen tak prošla. Dokážeme to, uvidíš.* Pomohla mi překonat strach. Vyšel jsem z domu s pracovní taškou. Povedlo se mi vylepit všech osmdesát lístků.

Den poté mě vyzvedli v práci a odvezli na policii. Tím, že jsem smuteční oznámení zadal, jsem byl logicky podezřelý z toho, že jsem ho také vylepil. Bombardovali mne otázkami. Na žádnou jsem neodpověděl. *Všechno, co řekneš, můžou použít proti tobě.* To napsal Jürgen Fuchs ve své knize *Pro-*

tokoly z výslechu. Pro mnohé, a teď i pro mne, taková rada znamenala záchranný kruh. Po dlouhé noci beze spánku jsem byl druhý den volný. Ulehčení a neklid zároveň. Nahlásili jsme, že nesouhlasíme. A bylo jasné, že státní moc hlášení nepřijímá.

Diskuse o základní otázce, zda zůstat, nebo odejít, pořád houstla. Vyplatilo se investovat takové síly jen kvůli troše svobody? Petr Rösch měl už sporů se státem dost a vyplnil žádost o vycestování. V květnu 1982 opustil NDR ve směru Západní Berlín. Siegfried Reiprich opustil zemi už rok předtím. Byla to jeho reakce na Matzovu smrt. A nejen jeho. Mnozí další šli s ním.

Když jsem se v roce 1982 dostal do vyšetřovací vazby Státní bezpečnosti, byla Petra bez sebe. Chtěla něco dělat, nenechat se zastrašit. Stejně jako zaznamenala význam zprávy o Matzově smrti na Západě, chtěla zveřejnit i moje zatčení, aby předešla nejhorším důsledkům. Kontakt se západním korespondentem byl trestný čin, ale ona se nenechala odradit. Šla se s dopisovatelem západoněmeckého časopisu *Stern*. S pomocí Lutze Rathenowa ve Východním Berlíně byl informován Jürgen Fuchs, spisovatel a někdejší východoněmecký disident, který žil v Západním Berlíně. Zpráva o mém zatčení a věznění se objevila v západních médiích. Všechno rozhodla Petra sama, nepustili ji ke mně. Směla mě navštívit jen moje matka.

Když za Petrou přišla po návštěvě ve vězení, zasypala ji výčitkami. *Jak můžete být tak lehkovážní! Všude se producíruješ a vyprávíš o Rolandovi, až to přijde do západního rádia. Vždyť je to nebezpečné. Co když zavrou i tebe? I sestra byla zastrašená: Jak můžete být tak bezohlední! Sledujete jen svoje politické cíle. Musíte přeci myslet na svoje dítě.* – *No, ale přesně proto to děláme*, odpověděla jí Petra. *Nechci, aby moje dítě muselo žít tak, jak mu to tento stát vnutí. Musíme přeci něco proti tomu dělat.*

Opravdu jsme museli? Cena za odpor byla vysoká. Pro nás i pro naše blízké. Z dilematu nikdo nevyšel čistý. Angažmá za svobodu slova

a právo o sobě rozhodovat provázela znevýhodnění, která postupně vedla ke ztrátě kariéry a nakonec do vězení. Nebylo možné vyhnout se následkům pro partnery, rodiče, sourozence a děti. Jak se pak rozhodovat? A kdo může po někom žádat rozhodnutí jedním nebo druhým směrem? Odporovat, nebo se přizpůsobit? Matčina obava se naplnila. V lednu 1983 byla Petra zatčena pro „nezákonné spolčení“. Svým vystoupením spustila reakci v západních médiích, která velmi rezonovala. Vedení NDR reagovalo na mezinárodní protesty, které se rozpoutaly na základě mediálních zpráv. Na konci února jsme všichni byli propuštěni. Čtrnáct mužů a žen z Jeny, po vyšetřovací vazbě a se dvěma rozsudky.

Zůstat, nebo odejít? Čím dál mučivější otázka. Čím víc stál ukazoval svou pravou tvář, tím rychleji ubývalo důvodů zůstat. Odstránit všechny vazby? K rodičům, k přátelům, k domovu, jen tak nechat všechno za sebou bez naděje na brzký návrat? To byl obrovský krok.

Státní bezpečnost to věděla. V rámci strategie „rozdrcení opoziční scény v Jeně“ využila napjaté situace v našem přátelském okruhu a otevřela možnost opustit zemi. Chladný kalkul došel tak daleko, že vycestování mohlo přijít ze dne na den, nebo taky vůbec. Takto zatlačena do kouta opustila naši zemi i Petra s naší dcerou Linou. Podala žádost o vystěhování, když jí pohrozili dlouhým vězením a slíbili, že NDR bude moci opustit i s dítětem. Pomyšlení na to, že opustí svůj domov, a hlavně, že v něm nechá svou matku, jí málem zlomilo srdce.

Ve vazbě, po odsouzení k dvaadvaceti měsícům jsem na radu advokáta i já podepsal žádost o vyvázání ze státního občanství. (Můj advokát Wolfgang Schnurr byl po pádu Berlínské zdi odhalen jako spolupracovník Státní bezpečnosti.) Pár týdnů po nástupu výkonu trestu jsem byl ale překvapivě propuštěn – a zůstal jsem v NDR, nikdo mě odtud nevyháněl. Prožíval jsem to jako triumf. Hned po svém propuštění jsem svou žádost sepsanou ve vězení prohlásil na měst-

Roland Jahn a Wolf Biermann (vlevo) - písničkář, kvůli kterému to všechno začalo. Společně na venkovní výstavě o německé Pokojné revoluci 1989, Berlín, Alexanderplatz, říjen 2010.

Foto: Robert Havemann Gesellschaft / Rolf Walter

ském úřadě v oddělení pro vnitřní věci za nulitní a neplatnou. Chtěl jsem zůstat doma a sám rozhodnout o tom, kde budu žít. To ale Státní bezpečnost nepřipustila. Během ostentativní akce mě sebrala, odvezla k hraniční stanici Probstzella, hodila mě v noci do vlaku směr Bavorsko a zamkla za mnou dveře. Osmého června 1983 jsem se dostal do Spolkové republiky Německo. *Poprvé byl mladý Němec násilím vyhozen z vlasti*, zněl titulěk západoberlínského vydání novin *Tageszeitung* den poté.

Následky odporu byly tvrdé. Po mém vyhoštění ze země nastalo to, čeho jsem se obával a čemu jsem vždycky chtěl zabránit. Za mé jednání museli platit jiní. Můj otec snil v mládí o kariéře fotbalisty. Kvůli válečnému zranění si svůj sen mohl plnit jen nepřímo. Vybudoval juniorské oddělení fotbalového klubu Carl Zeiss Jena a mnoha mladým talentům pomohl prorazit. Fotbalový klub byl jeho životní dílo. Byl na něj hrdý. Víc než na všechny své výkony v továrně. Devátého června 1983, den po mém nuceném odjezdu z vlasti, byl můj

otec Walter Jahn vyloučen z fotbalového klubu. Z klubu, pro který po desetiletí zadarmo pracoval. Bylo mu zrušeno čestné členství v oddíle, které mu udělili za zásluhy. Nepustili ho na jeho čestné místo na tribuně stadionu. Musel odevzdat všechny dokumenty týkající se oddílu. Mé rodiče prostě vytlačili na slepou kolej.

Máma mi vyprávěla o každodenních změnách do telefonu mezi Jenou a Západním Berlínem. O sousedech, kteří před nimi přecházeli na protější chodník. Ale i o lidech, kteří je na jednou, schválně a nahlas, zdravili. O tom povídala skoro hrdě. Jejich vztah ke státu se úplně změnil. Až když zavřeli jejich úžasného syna, matce došlo, že panuje zvláště a zákony jsou k ničemu. Když mě vyhostili ze země, došlo i jí, jak daleko je náš stát schopen dojít ve svém pohrdání lidmi. *Ukradli nám syna*, opakovala mi do telefonu. Tuhle větu nezapomenu.

Pak se moji rodiče rozhodli 8. června 1986 nejt k volbám, po sedmatřiceti letech. Už s tímto státem nechtěli mít nic společného.

Přeložil Jan Šícha